

Бакуменко В.Д.,
проректор з наукової роботи, д.держ.упр.;
Червякова О.В.,
доцент кафедри адміністрування управління
муніципальним розвитком, к.держ.упр.,
Академія муніципального управління

ЧИННИК САМООРГАНІЗАЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ТА ЙОГО ВРАХУВАННЯ В ПРОЦЕСАХ УПРАВЛІННЯ

Запропоновано введення у науковий обіг чиннику самоорганізаційної спроможності розвитку та показано підходи до його врахування в процесах управління.

Предложено введение в научный оборот фактора самоорганизационной способности развития и показано подходы к его учету в процессах управления

An introduction to the scientific use of factor samoorhanizatsiynoyi capacity development approaches and show its incorporation in the processes of governance.

Постановка проблеми. Застосування синергетичного підходу в дослідженнях державного управління є вимогою часу, що обумовлено дисипативним характером самоорганізації в ньому. Реальна складність сучасних представлень синергетичного підходу стримує розвиток вітчизняних наукових розробок щодо застосування цього підходу до вирішення проблем та проблемних ситуацій державного управління. Окремі публікації, на жаль, ще не додають ради у цьому питанні, а, скоріше, відбивають бажання працювати у цьому напрямку. Наука і практика потребують простих і зрозумілих синергетичних концепцій, що можуть бути успішними й дороговказами, й засобами прискорення розвитку соціальних систем.

Метою даної статті є спроба надати бачення такої концепції шляхом введення у науковий обіг чиннику самоорганізаційної спроможності розвитку та висвітлення підходів до його врахування в процесах управління в соціальних системах.

Аналіз наукового доробку. В роботі [1] запропоновано підхід до трактування процесів самоорганізації в соціальних системах як упорядкування динамічного хаосу, що утворюється внаслідок безперервного виконання численних циклів управління, а в роботах [2, 3] - методологічний підхід до аналізу таких процесів шляхом виявлення та аналізу найбільш загальних чинників впливу на них. В даній статті ці обидва підходи отримали розвиток шляхом введення у науковий обіг чиннику самоорганізаційної спроможності розвитку та його врахування в процесах управління.

Виклад основного матеріалу.

Розвиток та самоорганізація соціальних систем – це поняття, що нерозривно поєднані. Але постає питання, саме яким чином? Для відповіді

на нього розглянемо ці поняття детальніше.

Як відомо, розвиток є незворотною (на відміну від циклічності функціонування), спрямованою (для забезпечення єдиної, внутрішньо взаємозалежної лінії), закономірною (на відміну від випадкових процесів) зміною об'єктів, у результаті якої виникає новий якісний стан об'єкта, його складу або структури. Тільки одночасна наявність всіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін [4].

Самоорганізація ж, за визначенням Г.Хакена, є процесом упорядкування (просторового, тимчасового або просторово-часового) у відкритій системі за рахунок узгодженої взаємодії безлічі її складових елементів [5].

У соціальних системах, які є відкритими, таку безліч складових елементів утворюють цикли управління, що фактично обумовлюють синергетику соціального управління. Безліч та несинхронізованість циклів управління утворює динамічний хаос, а соціальна система внаслідок їх дії перетворюється на дисипативну, тобто таку, що постійно спонтанно змінюється.

При певних обставинах така самоорганізація, що отримала назву дисипативної, призводить до незворотної, спрямованої, закономірної зміни упорядкованих станів соціальної системи, яку можна охарактеризувати як розвиток.

Виникає питання, що є тим керуючим параметром (чинником), при якому соціальна система спонтанно переходить у новий упорядкований стан, та про яке його критичне значення йдеться при цьому. Визначимо цей параметр як самоорганізаційну спроможність розвитку.

Тобто, самоорганізаційна спроможність розвитку є тим керуючим параметром (чинником), при критичних значеннях якого соціальна система спонтанно переходить у новий упорядкований стан.

Враховуючи попередні напрацювання авторів, які виділили наявність закономірності циклічності в управлінні [1] та загальні чинники впливу на процеси самоорганізації в соціальній системі [2, 3], самоорганізаційну спроможність розвитку можна визначити як керуючий параметр (чинник), який є інтеграційним проявом дії загальних чинників впливу на процеси самоорганізації, в тому числі ідей, технологій, ресурсів, менеджменту та виконання, при критичному значенні якого соціальна система спонтанно переходить у новий упорядкований стан.

Таким чином, розвиток можна розглядати як незворотну, спрямовану, закономірну зміну упорядкованих станів соціальної системи, що забезпечується наявністю її самоорганізаційної спроможності розвитку внаслідок досягнення критично-достатньої інтеграції ідей (І), технологій (Т), ресурсів (Р), менеджменту (М) та виконання (В).

Кожний з цих чинників фактично задає свій напрям впливу на формування самоорганізаційної спроможності розвитку, а саме: ідеологічний (ІН), технологічний (ТН), ресурсний (РН), менеджерський

(суб'єктно-діяльнісний) (МН) та виконавчий (об'єктно-діяльнісний) (ВН). Ці напрями можна поєднати у вектор, який назвемо як вектор впливу на самоорганізаційну спроможність розвитку (ВВССР).

$$\text{ВВССР} = \begin{pmatrix} \text{ІН} \\ \text{ТН} \\ \text{РН} \\ \text{МН} \\ \text{ВН} \end{pmatrix} \quad (1)$$

Коли йдеться про розвиток соціальної системи, то розглядаються дві форми його прояву. Перша – це екстенсивний розвиток, що являє собою спосіб збільшення результатів діяльності соціальної системи внаслідок їх кількісного приросту, зокрема за рахунок розширення простору. Друга – інтенсивний розвиток, як спосіб збільшення результатів діяльності соціальної системи внаслідок якісного вдосконалення всіх її елементів. Ці форми можна спрощено відобразити за допомогою загальних чинників впливу на процеси самоорганізації, в тому числі ідей (І), технологій (Т), ресурсів (Р), менеджменту (М) та виконання (В), шляхом виділення таких формул.

Формула екстенсивного (індекс «е») розвитку соціальної системи (ЕРСС):

$$\text{ЕРСС} = I_e + T_e + P_e + M_e + V_e \quad (2)$$

Формула інтенсивного (індекс «я») розвитку соціальної системи (ІРСС):

$$\text{ІРСС} = I_y + T_y + P_y + M_y + V_y. \quad (3)$$

Якщо екстенсивний розвиток соціальної системи проявляється, здебільшого, за рахунок збільшення ресурсів, покращення кількісних показників менеджменту та виконання (виробництва товарів та послуг), то інтенсивний розвиток відбувається, переважно, за рахунок появи нових ідей, технологій та підвищення якості (ефективності, результативності, економічності) задіяння ресурсів, здійснення менеджменту та виконання.

Оскільки розвиток соціальних систем завжди розглядається у певному часовому вимірі (індекс «ч») та проявляється в інтеграції складових екстенсивного та інтенсивного розвитку, то, в цілому, розвиток соціальної системи (РСС) можна відобразити таким чином:

$$\text{РСС}_ч = \text{ЕРСС}_ч + \text{ІРСС}_ч.$$

Що дає введення поняття самоорганізаційної спроможності розвитку управлінцю: практику і досліднику?

Насамперед, йдеться про принципову зміну підходу до підготовки політичних рішень (стратегій, політик, концепцій, бюджету тощо). Системність таких рішень має забезпечуватися в контексті досягнення самоорганізаційної спроможності розвитку внаслідок досягнення критично-достатньої інтеграції ідей, технологій, ресурсів, менеджменту та виконання. Іншими словами, йдеться про формування такого вектору впливу на самоорганізаційну спроможність розвитку об'єкта управління, який її забезпечує.

У чому переваги такого підходу:

- має об'єктивний характер, оскільки спирається на дисипативний характер самоорганізації соціальних систем;
- надає просте загальне уявлення про основні чинники впливу на дисипативну синергетику соціальної системи, що є дуже важливим для вибору шляхів подальшого аналізу та синтезу цієї системи;
- спрощує і технологізує застосування синергетичного, системного та ситуаційного підходів до соціальних систем, оскільки пропонує лише п'ять основних чинників впливу на самоорганізаційну спроможність їх розвитку. Про те, наскільки це важливо, вказує приклад запровадження американськими вченими М. Х. Месконом, М. Альбертом та Ф. Хедоурі простої, зрозумілої моделі менеджменту (управлінські функції планування, організації, мотивації, контролю та пов'язуючі їх процеси прийняття управлінських рішень та комунікації), яка зараз набула характеру сучасної класики менеджменту [6];
- дозволяє за кожним напрямом вектору впливу на самоорганізаційну спроможність розвитку об'єкта управління структурувати проблеми, цілі, завдання з використанням як цього вектору (для ідеологічного, технологічного напрямів), так і інших поширених моделей, зокрема зазначеної вище моделі менеджменту для менеджерського (суб'єктно-діяльнісного) напрямку, різних моделей представлення діяльності для виконавчого (об'єктно-діяльнісного) напрямку, різних моделей представлення ресурсного забезпечення (фінансових, кадрових, інформаційних тощо) для ресурсного напрямку;
- доступне для розуміння будь-якому управлінцю, державному службовцю, посадовій особі місцевого самоврядування, що відкриває нові можливості для їх підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації та перенесення здобутків науки синергетики у практику публічного управління.

В чому обмеження такого підходу:

- його застосування не замінює, а, відтак, й не виключає використання в управлінському процесі звичних управлінських технологій структурування проблем, цілей, завдань, оскільки він спрощує на першому етапі аналізу уявлення про проблемні сфери соціальних систем, але не спрощує управлінську працю з синтезу критично-достатньої для розвитку інтеграції ідей, технологій, ресурсів, менеджменту та виконання.

Розглянемо детальніше можливості застосування проголошеного підходу при підготовці найбільш поширених управлінських рішень.

На рис. 1 наведена спрощена технологічна схема розробки концепцій, а на рис. 2 технологічна схема розробки стратегій, в основу яких покладено принцип забезпечення самоорганізаційної спроможності розвитку.

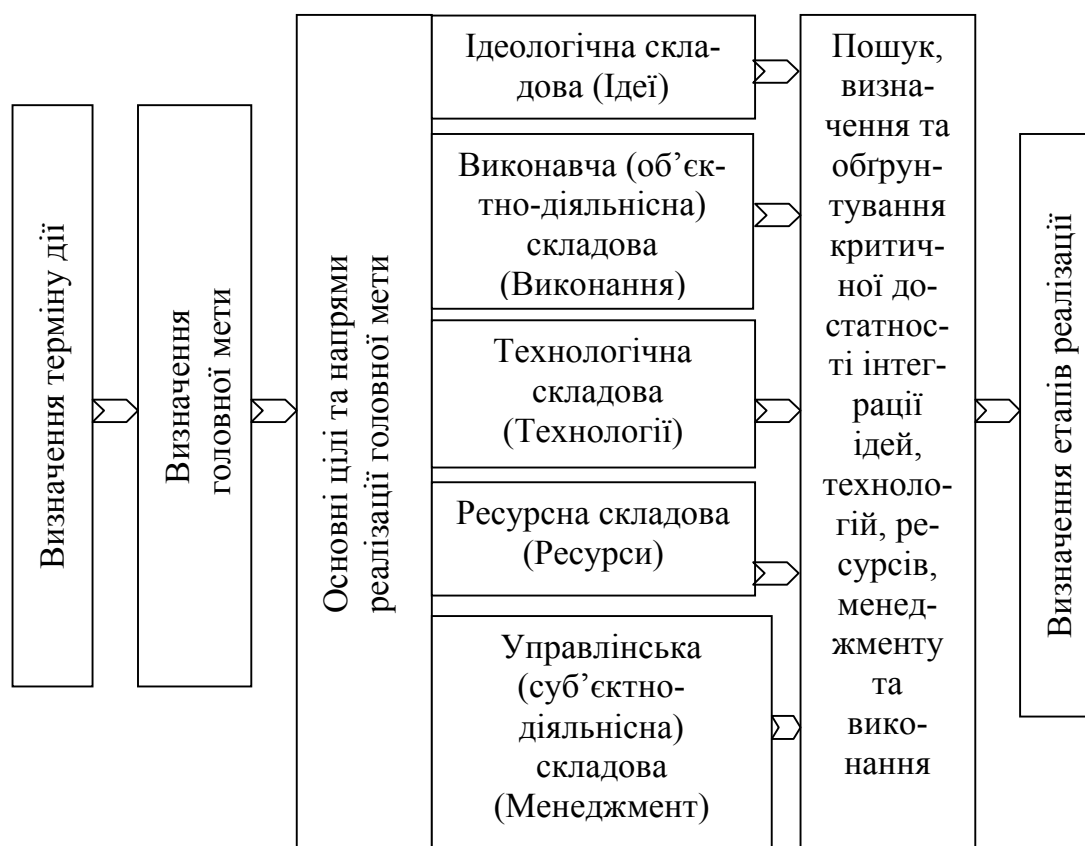

Рис. 1. Спрощена технологічна схема розробки концепцій за принципом досягнення самоорганізаційної спроможності розвитку

Цей принцип було визначено шляхом аналізу циклів управління як елементів дисипативної самоорганізації в соціальних системах та виділення чинників впливу в них.

Чинник впливу «Виконання» відображує та характеризує діяльність об'єкта управління, тобто ту суспільну діяльність (сферу, галузь, вид), управління якою здійснюється.

Чинник впливу «Менеджмент» відображує та характеризує діяльність суб'єкта управління, тобто управлінську діяльність щодо обраного об'єкта управління.

Чинник впливу «Ресурси» відображує та характеризує відновлювальну діяльність щодо суб'єкта та об'єкта управління, тобто фінансову, матеріально-технічну, кадрову та інформаційну діяльність з забезпечення та підтримки процесів самоорганізації.

Чинник впливу «Ідеї» забезпечує постановку нових перспективних завдань розвитку соціальної системи, а чинник впливу «Технології» забезпечує діалектичний зв'язок теорії та практики від ідей до їх реалізації, надаючи практичні способи, важелі, засоби та інструменти перетворення задумів у конкретні результати.

Безумовно, центральним пунктом концепції, основним напрямом реалізації головної її мети є чинник впливу «Виконання», оскільки він представляє діяльність об'єкта управління. Всі інші чинники впливу, що інтегрують самоорганізаційну спроможність розвитку, є такими, що забезпечують досягнення необхідного значення чинника впливу «Виконання». Й це необхідно завжди чітко розуміти при розробці як концепцій, так і стратегій, бюджету тощо.

Концепції використовуються або як самостійний документ, що проголошує головну мету та основні напрями певної діяльності на визначений термін з зазначенням етапів її реалізації, або як документ, що передує розробці законів, стратегій, національних проектів, програм, проектів, визначаючи їх призначення, основні ідеї, головну мету та цілі.

Якщо йдеться про концепцію (або концепції) діяльності суб'єкта державного управління, то схема на рис. 1 буде зорієнтована на державно-управлінську діяльність (див. рис. 2). Тоді на перший план виходить чинник впливу «Державне управління», що відображає діяльність цього суб'єкта та її результати.

Рис. 2. Спрощена технологічна схема розробки концепції діяльності суб'єкта державного управління за принципом досягнення самоорганізаційної спроможності розвитку

Чинник впливу «Державно-управлінський менеджмент» відображає забезпечення виконання функцій державного управління.

Чинник впливу «Державно-управлінські ресурси» відображає забезпечення державного управління фінансами, матеріалами, необхідною організаційною та комп'ютерною технікою, кадрами, інформацією, документацією тощо.

Чинник впливу «Державно-управлінські ідеї» покликаний надавати державному управлінню випереджаючого та науково-обґрунтованого характеру.

Чинник впливу «Державно-управлінські технології» призначений для надання державному управлінню дієвості, здійсненності, ефективності, результативності, якості завдяки матеріалізації управлінських ідей в управлінській діяльності.

У системі державного управління на вищому та центральному рівні чинник впливу «Державно-управлінські ідеї», насамперед, відображує державно-політичне управління, а чинник впливу «Державно-управлінський менеджмент» - державну політику та державно-адміністративне управління (державний менеджмент).

Стратегія являє собою загальний, не деталізований план певної діяльності, який охоплює тривалий період, спосіб досягнення складної цілі [7]. Її розробка є центральним пунктом стратегічного управління. Останнє, як визначено в Енциклопедичному словнику з державного управління, є особливим, відмінним від поточного, управлінням організацією на підставі стратегії, яке орієнтує всю діяльність на встановлення постійного зв'язку із зовнішнім оточенням та на внесення своєчасних змін для закріплення здатності організації до ефективного виконання своєї місії та забезпечення довгострокового виживання організації в мінливому середовищі [8].

На рис. 3 представлено авторське бачення технологічної схеми розробки стратегії діяльності суб'єкта державного управління за принципом досягнення самоорганізаційної спроможності розвитку.

В стратегічному управлінні важливим складовим елементом є аналіз та оцінка середовища за методологією SWOT-аналізу, яка передбачає з'ясування можливостей та загроз оточення об'єкта управління, а також виявлення його сильних (переваги та ключові фактори успіху) і слабких (невикористання зовнішніх можливостей, незахищеність від загроз) сторін. На нашу думку, проведення такого аналізу також слід здійснювати за принципом досягнення самоорганізаційної спроможності розвитку, а саме: розглядати ідеологічні, технологічні, ресурсні, менеджерські та виконавчі (діяльнісні) аспекти можливостей та загроз оточення, а також сильних і слабких сторін об'єкта управління.

Поширеним загальним способом вирішення проблем та завдань державного управління є програмно-цільовий підхід. Його визначено в Енциклопедичному словнику з державного управління як найбільш поширений засіб реалізації державної політики, який пов'язує цілі політики (плани, проекти) з ресурсами за допомогою цільових програм [8].

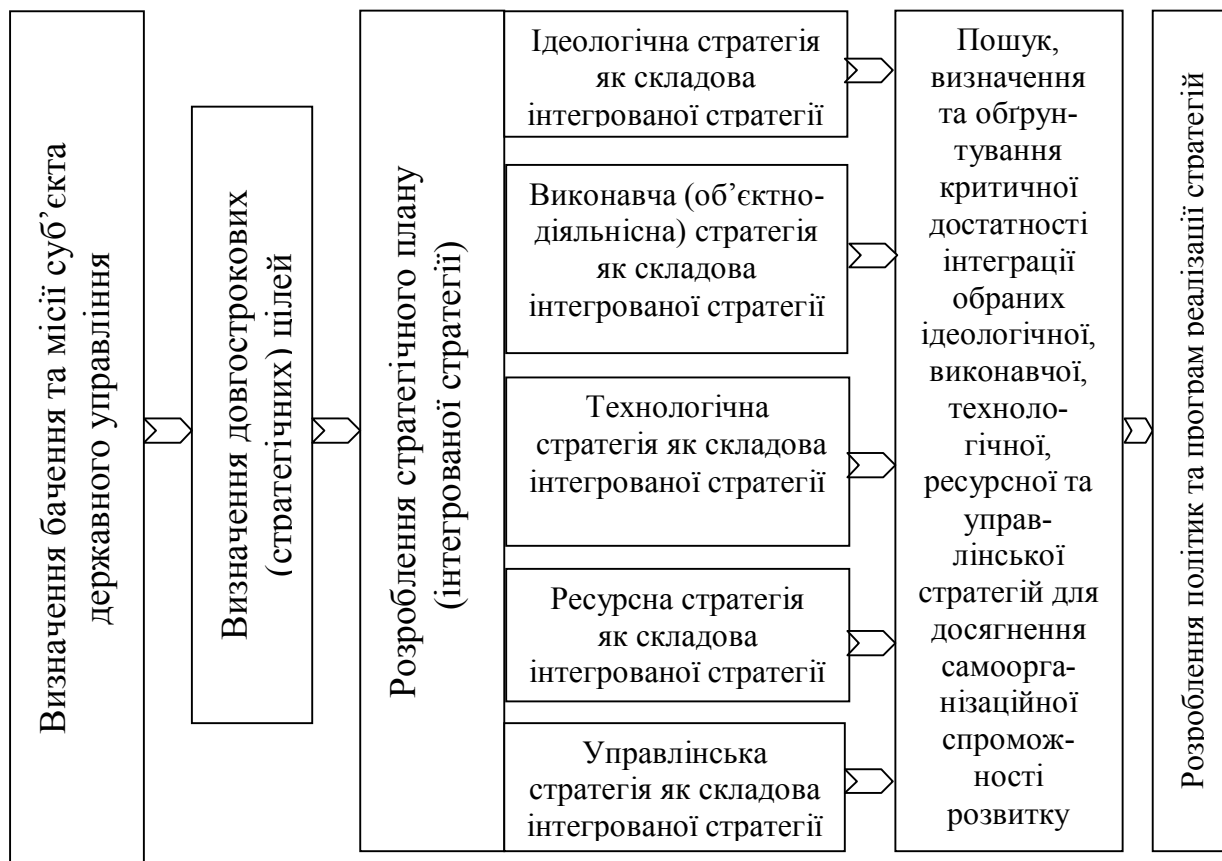

Рис. 3. Спрощена технологічна схема розробки стратегії діяльності суб'єкта державного управління за принципом досягнення самоорганізаційної спроможності розвитку

На рис. 4 наведено спрощену технологічну схему програмно-цільового підходу на засадах досягнення самоорганізаційної спроможності розвитку.

Саме пошук, визначення й обґрунтування критичної достатності інтеграції ідей, технологій, ресурсів, менеджменту (діяльності суб'єкта управління) та виконання (діяльності об'єкта управління) в кожній з ситуації, що виникають в процесі управління, при прийнятті різноманітних управлінських рішень є, на нашу думку, основним завданням управлінця, що й відображують наведені схеми розробки концепції, стратегії та програмно-цільового підходу (див. рис. 1 - 4).

Як показано на рис. 4, в спрощеній технологічній схемі програмно-цільового підходу на засадах досягнення самоорганізаційної спроможності розвитку останнім блоком є визначення конкретних програм, проектів, заходів щодо реалізації підпроблем. Цей блок реалізується з урахуванням результатів попереднього блоку, тобто врахуванням виділених ідеологічного, виконавчого (об'єктно-діяльнісного), технологічного, ресурсного та менеджерського векторів.

Реалізація ідеологічного вектору передбачає розроблення необхідних та можливих заходів, що стосуються загальної ідеології, технологічних, ресурсних, менеджерських та виконавських ідей розвитку.

Реалізація технологічного вектору передбачає розроблення необхідних та можливих заходів, що стосуються зміни технологічних укладів, ресурсних, менеджерських та виконавських технологій розвитку.

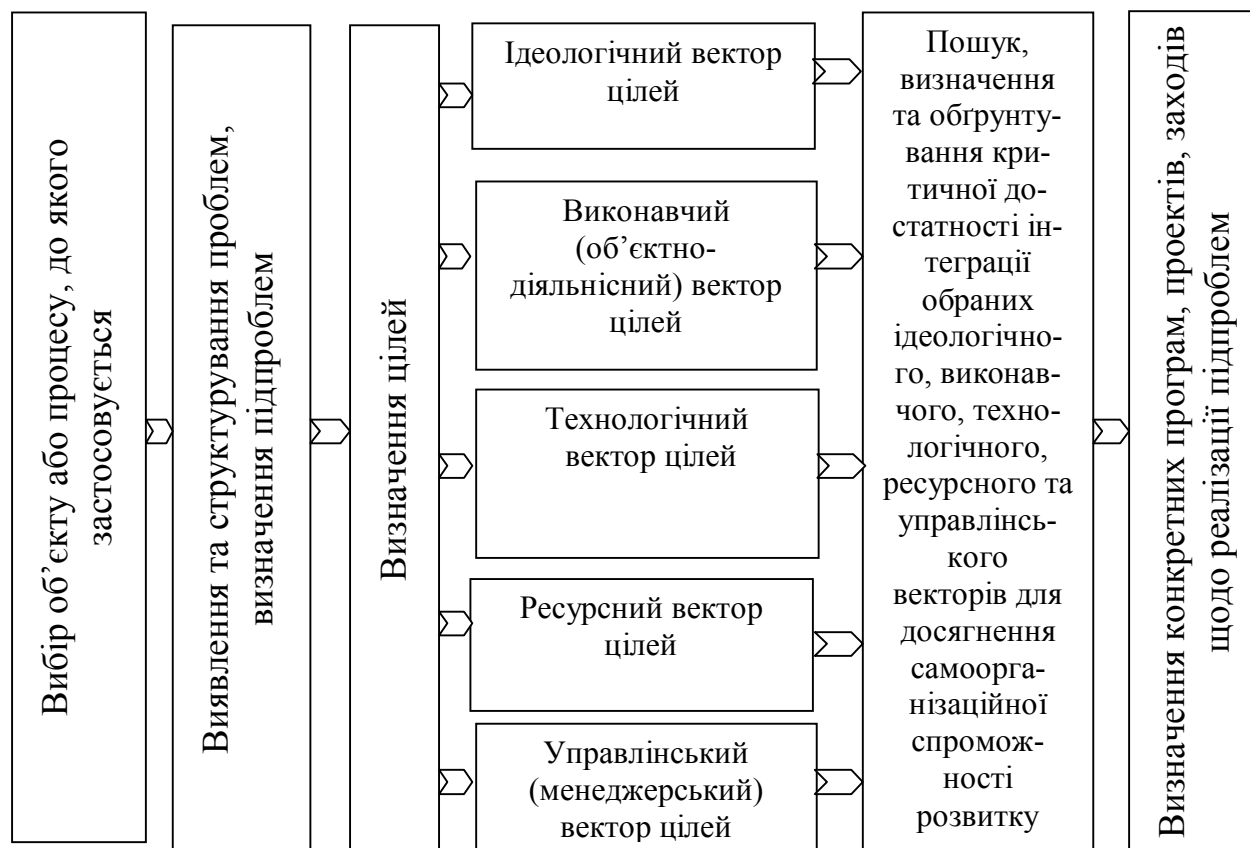

Рис. 4. Спрощена технологічна схема програмно-цільового підходу на засадах досягнення самоорганізаційної спроможності розвитку

Реалізація ресурсного вектору передбачає розроблення необхідних та можливих заходів, що стосуються фінансових, матеріально-технічних, кадрових та інформаційних ресурсів розвитку, ресурсів часу та простору, а також ресурсозбереження.

Реалізація менеджерського вектору передбачає розроблення необхідних та можливих заходів, що стосуються передбачення, прогнозування, планування, організації, мотивації, контролю, комунікації, прийняття управлінських рішень. Для державного управління цей спектр заходів має доповнюватися заходами з правового та інституційного забезпечення розвитку.

Реалізація виконавського (діяльнісного) вектору передбачає розроблення необхідних та можливих заходів, що стосуються політичної, економічної, соціальної, гуманітарної, екологічної діяльності, спрямованої на розвиток. У свою чергу, при конкретизації напрямку та виду діяльності спектр заходів має доповнюватися відповідними заходами. Наприклад, для економічної діяльності можуть це бути заходи щодо розвитку

промисловості, аграрного сектору, інфраструктури, транспорту та ін. Для гуманітарної – з розвитку освіти, науки, спорту тощо.

Висновки. В статті запропоновано та обґрунтовано введення у науковий обіг чиннику самоорганізаційної спроможності розвитку та показано підходи до його врахування в процесах управління. Зокрема, наведено спрощені технологічні схеми розроблення концепції, стратегії, програмно-цільового підходу за принципом досягнення самоорганізаційної спроможності розвитку

Використані джерела інформації:

1. Бакуменко В. Д. Прийняття рішень в державному управлінні : Навчальний посібник [у 2 ч.] / В. Д. Бакуменко // Ч. 1. Теоретико-методологічні засади. - К. : ВПЦ АМУ, 2010. – С. 71-73.
2. Бакуменко В. Д. Методологічний підхід до аналізу процесів самоорганізації в соціальних системах / В. Д. Бакуменко, О. В. Червякова // Науковий вісник АМУ. Серія: Управління. – К.: ВПЦ АМУ, 2012.- вип. 3 (21). – С. 6-15.
3. Бакуменко В.Д. Визначення базових чинників для дослідження процесів самоорганізації в соціальних системах / В. Д. Бакуменко, О. В. Червякова, С. В. Штурхецький // Завдання державного, регіонального та муніципального управління в контексті нових реалій національного розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (06.04.2012) / За заг. ред. В.К.Присяжнюка, В.Д.Бакуменка, Т.В.Іванової. Т.В.Іванової. – К.: ВПЦ Академії муніципального управління, у 2-х частинах, Ч.2, 2012. - С.16-20.
4. Розвиток : визначення терміну. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс] // . – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA>.
5. Самоорганізація : визначення терміну. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс] // . – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>
6. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури // Пер. с англ. - М.: Дело ЛТД, 1994. - 702 с.
7. Стратегія : визначення терміну. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс] // . – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F>
8. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

Рецензент: доктор наук з державного управління, професор Кальниш Ю. Г.